

OB TRDINOVEM ZBRANEM DELU

Zbrani spisi, ki jih je l. 1903—1912 izdajal L. Schwentner, so na Trdinovo željo prinesli najprej novo delo — Bachove huzarje in Ilire; v naslednjih knjigah (2—5) pa 50 Verskih bajk ter 40 Bajk in povesti o Gorjancih. V nadaljnje štiri knjige je urednik Etbin Kristan uvrstil iz Trdinove ostaline izbor dotlej še natisnjenih črtic in povesti iz narodnega življenja, ki so nastale več let pred Bajkami in povestmi o Gorjancih, pa jim je kljub temu nadel kar skupni naslov Bajke in povesti, kot da gre za nadaljevanje gorjanskih bajk. Nadaljevanje Zbranih spisov je iz ne povsem znanih razlogov zaostalo po izidu desete, samostojne knjige Sprehod v Belo krajino, čeprav je založnik v uvodu v 6. knjigo omenjal še druga Trdinova dela, n. pr. Spomine. Schwentnerjeva izdaja prinaša tedaj le izbor Trdinovega dela, povprečen bralec pa je utegnil misliti, da gre res za zbrane spise. Pa tudi literarnemu zgodovinarju, ki je n. pr. poznal Trdinove mladostne objave, je izdaja v tej ureditvi otežkočila presojo Trdinove tvornosti; izdaja ni upoštevala kronološkega reda in je prinesla zgodnejše spise kot nadaljevanje kasnejših gorjanskih bajk, vrh tega je bila brez slehernih literarnozgodovinskih opomb. Z vsem tem je zabrisala zasnovo Trdinovega literarnega dela v dolenjskem obdobju, pomešala dva povsem različna Trdinova literarna koncepta ter dve literarni zvrsti in zapeljala literarne zgodovinarje k trditvi, da Trdina prvih 14 let življenja na Dolenjskem literarno ni delal.

Nova izdaja Trdinovih spisov v Zbranih delih slovenskih pesnikov in pisateljev se razlikuje od prvih Zbranih spisov po obsegu in zasnovi. Vtem ko imajo Schwentnerjevi Zbrani spisi 2333 strani besedila, ga prinaša Zbrano delo 4771, torej več kot še enkrat toliko — od tega je nad 1000 strani sploh prvič natisnjenih. Poleg tega prinašajo Zbrana dela skupno še skoraj 800 strani drobnega tiska uvodov in opomb, v katerih urednik raziskuje nastanek del in prinaša podrobne opombe, ki dela približujejo in pojasnjujejo sodobnemu bralcu.

Spričo Trdinove mnogostranske dejavnosti je bilo nemogoče urediti izdajo strogo kronološko. Treba je bilo zbrati dela po zvrsteh in po skupinah in v tem okviru uveljaviti kronološki red.

Prve tri knjige prinašajo v skladu s takim načrtom avtobiografska in memoarna dela. Prvi dve knjigi prinašata dotlej neobjavljene Spomine iz l. 1868; tretja knjiga pa je prinesla Hrvaške spomine (iz let 1885—1887), Bachove huzarje in Ilire (iz l. 1903) ter Moje življenje (iz l. 1905), torej dela, ki vsa do neke mere slonijo na prvotnih Spominih iz l. 1868.

Četrta in peta knjiga prinašata spise iz mladostne dobe, to je iz časa njegovega študija v Ljubljani in na Dunaju ter enajstletnega službovanja v Varaždinu in Reki. Delo tega skoraj sedemnajstletnega obdobja je kaj mnogovrstno; pisano je deloma tudi v hrvaščini. Marsikaj od tega je bilo tu tudi prvič natisnjeno iz rokopisa, vse drugo pa prvič zbrano iz časnikov in revij ter ponatisnjeno v nekem redu. To gradivo obsega epske in lirske pesmi, pripovedke, bajke, paramitije, basni in prilike, razmišljujočo prozo, zemljepisne in narodopisne orise, satirične karakterološke slike, kritike, politične in zgo-

dovinske članke in razprave. Prvič so natisnjene predvsem stvari iz reškega obdobja.

Šesta in sedma knjiga prinašata Verske bajke, Bajke in povesti o Gorjancih, Dve ljubici in Vinsko modrost, torej dela, ki so vsa izšla v Ljubljanskem Zvonu v l. 1881—1888 in 1905. To so bila doslej najbolj znana Trdinova dela, nanje se je v prvi vrsti mislilo, kadar se je govorilo o Trdinovem literarnem delu.

Osma, deveta, deseta in enajsta knjiga prinašajo zbirko Črtic in povesti iz življenja dolenjskega ljudstva, zadnja od teh črtic — Sprehod v Belo krajino — je tako obsežna, da zajema celo enajsto knjigo.

Te črtice v celoti in v Trdinovi razporeditvi še niso bile objavljene. Trdina je sodil o njih, da še niso povsem godne za tisk, da bi jih bilo treba stilistično še opiliti. To je bil razlog, da sem jih v celoti uvrstil za Bajke in povesti o Gorjancih, ki jih je bil Trdina že sam objavil.

Dvanajsta knjiga prinaša poleg Trdinovih pisem več dodatkov. Prvi med njimi je presenečenje: zadnja Levcu poslana, a doslej nenatisnjena bajka iz cikla Bajk in povesti o Gorjancih; doslej je veljala za izgubljeno. Tu je dalje Trdinov zanimivi dnevnik iz zadnjih let njegovega burnega življenja na Reki — pomemben vir tudi za kulturnega zgodovinarja Reke. Končno so tu natisnjene še Trdinove mladostne zgodovinske pesmi, prevod l. speva Iliade, dva zgodovinska prikaza kot primer Trdinovega mladostnega zgodovinopisja in koncept prvih poglavij slovenske zgodovine, napisan v reški dobi.

V izdajo tedaj ni bila vključena večina Trdinovih mladostnih zgodovinskih člankov, prav tako ni prišla vanjo Zgodovina slovenskega naroda, ki jo je napisal kot osmošolec in je l. 1865 izšla proti njegovi volji pri Slovenski Matici. Vse preostalo doslej znano Trdinovo literarno oblikovano delo pa je v tej ediciji objavljeno — ne pa seveda razne narodopisne beležke, ekscerpti za opis ruske države in za novo zgodovino slovenskega naroda.

O tem neobjavljenem gradivu naj omenim le to, da vsebujejo novomeški narodopisni zapiski v 27 knjižicah tudi veliko število ljudskih pregovorov, rekov in misli in da se pripravlja zbirka tega blaga za znanstveno izdajo pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

Katera obdobja Trdinovega pisateljjevanja osvetljujejo Zbrana dela v novi luči, katere literarnozgodovinske formulacije bo treba tedaj spremeniti oziroma dopolniti?

Trdinovo delo v dijaških letih v Ljubljani in na Dunaju je sicer v ZD prvič v celoti zbrano, vendar je bilo že doslej v literarni zgodovini v bistvu kar dobro in točno označeno (Grafenauer, Prijatelj). Bistveno pa je treba na osnovi novega gradiva spremeniti oceno Trdinovega literarnega dela na Reki v letih 1855—1867.

Literarna zgodovina je za to obdobje zabeležila Trdinove članke in dopise v Novicah, naši narodopisci so dokaj pozno obdelali njegove Narodne povijesti iz staroslovinskega bajeslovja, ki so izšle v Nevenu 1858. (Grafenauer je o njih obširno pisal med 2. svetovno vojno.) Trdinov prisrčni narodopisni opis Kraljevice v Naše gore listu 1864 je bil prav tako opazen šele med 2. svetovno vojno. Nova objava rokopisne ostaline pa kaže še dosti več. V tej dobi je Trdina snoval poleg sočnih, plastičnih orisov primorske ter istrske zemlje ter njenih prebivalcev tudi originalne, žive »obrazne in značaje« iz reške višje družbe, plemiške in meščanske. Vtem ko so narodopisni orisi ostali nedokončani odlomki, so te karakterološke študije, prežete z drzno družbeno-politično satiro

in preraščajoče v groteskne tipe, v glavnem dodelane; kljub temu so zaradi svoje ostrine, aktualnosti in le slabega maskiranja originalov morale ostati neobjavljene. Očitno je, da si je Trdina z njimi lajšal duševne muke v najtežjih dneh svojega življenja, ko je bil napaden in tožen kot pohujševalec mladine in nevaren rovar proti državni ureditvi.

Zanimivo je, da je Trdina pisal te stvari v hrvaščini; to je storil v prepričanju, da je slovenski izobraženec, ki je dobil kruh med hrvaškimi ljudmi, dolžan, delati tudi za dvig bratskega naroda, med katerim živi, čeprav ne sme pri tem pozabiti na dolžnosti do rodnega naroda. Vsakršna misel na opustitev slovenskega jezika ali na spojitev s srbohrvaščino v smislu ilirskih tedenc pa je bila Trdini tedaj kakor vedno tuja.

V desetletju 1870—1880, torej v dobi, o kateri literarni zgodovinarji kar po vrsti trdijo, da Trdina ni ničesar pisal in ustvarjal, so nastali »Spomini« in ciklus »Črtic in povesti iz narodnega življenja« — torej dve najboljšejši pa tudi najtehtnejši in najboljši deli Trdinovih zrelih let.

Spomini iz l. 1868 niso dokončano delo, saj segajo samo do l. 1855, torej do konca varaždinskega službovanja, vendar pomenijo spričo pisateljevega izrednega daru opazovanja, samostojnosti mišljenja in presojanja, nenavadne odkritosrčnosti, lahkotnega oblikovanja in plastičnega prikazovanja ljudi in dogodkov izredno delo. Škoda je seveda, da v naših majhnih razmerah pisec niti od daleč ni mogel misliti na to, da bi jih v kakršnikoli obliki že sam objavil.

O nastanku in značilnosti teh Črtic in povesti iz narodnega življenja sem pisal že v III. letniku Jezika in slovstva (št. 4—5). Tu naj v glavnem navedem le glavne izsledke.

1. Trdina je pisal te Črtice in povesti kot »narodoznanec« — etnograf na zanesljivem narodopisnem gradivu; z njimi je uresničeval svoj največji delovni načrt po preselitvi na Dolenjsko: napisati »karakteristiko« dolenjskega ljudstva.

2. S svojim pisanjem je hotel neposredno in čimbolj učinkovito vplivati na nacionalno in socialno osveščanje slovenskega ljudstva, zato je uporabljal za podajanje gradiva obliko črtice, t. j. nekake poljudne razprave, povesti, življenjske zgodbe; pri tem je gradivo seve tudi svobodno razmeščal in komponiral; ponekod je svojim ljudem polagal na jezik tudi svoje vzgojne ideje; podrobne in obširne raziskave pa dokazujejo, da je v glavnem vedno zvesto opisoval resnične ljudi in dogodke. S tem je v resnici pisal »karakteristiko« slovenskega ljudstva na Dolenjskem.

3. Spodbudo za tak način obravnavanja etnografskega gradiva je dobil pri ruskih narodopiscih slavjanofilske smeri, zlasti pri Vladimiru Ivanoviču Dalju in Sergeju Vasiljeviču Maksimovu. Na zgledih sem pokazal, kako je Trdina ob tej pobudi vendarle ostal samostojen oblikovalec, kako je s svojim izrednim darom za opazovanje in lahkotno podajanje narodopisno črtico poglobil in obogatil, ji dal literarno vrednost in tako vpeljal v slovensko književnost povsem novo literarno zvrst.

4. Poudaril sem, da je Trdina pisal ta dela v obdobju neke posebne umiritve, zbranosti in notranjega zadovoljstva, kakršno je sicer le redko v njegovem življenju. Zato v teh spisih ne zasledimo satiričnih obračunov z nasprotniki in grotesknega pretiravanja v slikanju človeških značajev — torej potez, ki jih pogosto kažejo spisi pred tem časom, pa tudi poznejše Bajke in povesti o Gorjancih.

Dejstvo, da je Etbin Kristan, kot sem že omenil, nekaj teh črtic in po-vesti objavil v Zbranih spisih kot nadaljevanje Bajk in povesti o Gorjancih kar pod naslovom Bajke in povesti, najobsežnejšo (Sprehod v Belo krajino) pa celo povsem samostojno kot zadnjo knjigo Zbranih spisov, to dejstvo je prineslo v presojo nastanka in v literarnozgodovinsko označevanje Trdinovega dela zmedo, ki ni bila premagana vse do danes. Še danes po zakonih vztrajnosti slavijo samo Bajke in povesti o Gorjancih kot poglavitno in edino pomembno Trdinovo delo, ki ga je treba postaviti ob najvišje vrhove slovenske proze. Poleg njih se omenjajo največ še Spomini, o zbirki narodopisnih črtic pa se ne govori.

Te stvari je treba že končno razčistiti in postaviti vsako na pravo mesto.

Posamezne bajke iz cikla »Bajke in povesti o Gorjancih« imajo zelo različno literarno vrednost. Nekatere so pristne ljudske bajke; druge v marsikateri epizodi obravnavajo sodobne probleme in se dotikajo sodobnih osebnosti — v celoti pa so po Trdinovi izjavi le plod pisateljeve fantazije. To je razumeti v tem smislu, da je pisatelj v večini Bajk in povesti na osnovi nekaj elementov ljudske mitologije in drugega ljudskega izročila oblikoval nekakšne svoje zgodbe, pripovedke in povesti, v katere je pogosto vpletal tudi sodobne osebe in dogodke. Te zgodbe je prikazoval večinoma v neki groteskni bajeslovno-realistični projekciji, ki zgodbe in osebe pretvarja in pači in jim daje satirično noto, odvzema pa realistično obeležje. Ker je Trdina zlasti v večini zadnjih »Bajk in povesti o Gorjancih« v taki nerealistični projekciji prikazoval razne malopomembne ljudi in obračunal s svojimi osebnimi sovražniki iz vrst vaških in novomeških tercijsk in drugih malopomembnih sodobnikov, zlasti političnih nasprotnikov, kateri že onodobnega bralca niso zanimali, so postajale Bajke in povesti vse bolj in bolj dolgočasne in neužitne, zato ni čudo, da jim je Levec odrekel mesto v Ljubljanskem Zvonu, preden jih je pisatelj napisal polovico. Kako hitro je po prvih uspelih »Bajkah in povestih« pešala Trdinova pisateljska sila, kako neužitne plodove je rodilo Trdinovo prizadevanje, da v bajkah — ki so se, kot sam pravi, vse zarodile v njegovi fantaziji — stare narodne nazore pomnoži z idejami napredujočega časa, o tem nam najbolj zgovorno pričajo spisi, kot so Sv. Feliks I, Sv. Feliks II, Puščavnik Feliks, Barabaš, Gospodična Cizara, Hudobica, Puščavnik Florče, Puščavnik Dorče, Doktor Benk, Rožica, Zemun, Bratovska gomila, Šamaj, Kocaneža, in prav tako zadnja napisana, ki jo je Levec odklonil, Stojan in sv. Jernej. Po vsebinski zanimivosti, dokumentarni vrednosti in umetniški prepričljivosti so ti in podobni spisi iz cikla Bajk in povesti o Gorjancih daleč pod vrednostjo »Spominov« ali katerega koli spisa iz cikla »Črtice in povesti iz narodnega življenja«. V »Spominih« se mu je res posrečilo »pokazati bralcu pravo podobo samega sebe in drugih, da se vidi, kaj smo delali, s čim se zanimali, kako grešili, kako se pehali bodi na dobro ali na slabo plat«; v »Črticah in povestih« je uresničil namen, »popisovati razne vrste in stanove našega naroda tako, kakor so, ne pa, kakor bi morale biti po moji želji in poleg zahtevanja nravnosti« (ZD IX, 293); te spise je Trdina pisal kot »narodoznanec« in ne kot pisatelj, to sam večkrat poudarja, a je v njih realiziral pomembne umetniške vrednote, ki nas še danes kljub posameznim nezanimivim odstavkom privlačujejo. Kako lepo plastični, živi, privlačni so ljudje v zaokroženih zgodbah, kot so n. pr. Vrtilničar, Jetnica, Pobožni mož, Kranjska jeza, Dva zakona, Zadnji dan, Franja, Janez Klešar, Jože Lipar, Hudevci, Snubač, Žlahta, Igračica itd., itd.

Zgoraj naštete »bajke« iz cikla »Bajke in povesti o Gorjancih« iz let 1881—1888 pa je Trdina oblikoval z literarnimi ambicijami; da bi dosegel večji umetniški učinek, se je od realnosti oddaljeval, jo svobodno preustvarjal in povezoval z bajeslovjem in lastno fantastiko, a pri tem ni imel dovolj oblikovalne sposobnosti, literarnoteoretičnega znanja, čuta za mero in estetiko, da bi ustvaril zaokrožene, zanimive, umetniško prepričljive podobe; ustvaril je bizarne literarne tvorbe, ki so bile povečini že mrtvorojene; zaradi svoje neusmerjenosti, razvlečenosti in nejasnosti utrujajo in odbijajo, o kaki trajni literarni vrednosti pri njih ne more biti govora.

Vendarle moram kar hitro poudariti, da se tu izrečena sodba ne nanaša na vse »Bajke in povesti o Gorjancih«; zlasti ne veljajo zgornje trditve za prvih devet bajk. Toda zanimivo je, da je od teh prvih devetih osem bajk vzel iz rokopisa Sprehoda v Belo krajino (iz l. 1873), deveta (Gluha loza) pa sloni na pripovedi krošnjarja Pavleta Prelešana, ki mu je dal tudi gradivo za večjo drugo polovico »Sprehoda«.

Trdini je povedala teh osem bajk podgorska ženica v Petričevi gostilni v Gotni vasi pri Novem mestu. Po njeni pripovedi jih je zapisal — v skladu z znanstvenim (narodopisnim) značajem svoje knjige — »prosto in ob kratkem, brez mika poetične besede in zgovornosti, katerega bi bile vsaj nekatere vredne«. Ko jih je pripravljaj za objavo v Ljubljanskem Zvonu, jih je stilistično rahlo predelal, v prvo (Cvetnik) in v peto (Rajska ptica) pa vnesel izrazito protinemško in protifevdalno tendenco. Kljub temu so te prve bajke hvalili tudi nemškutarji. Levec je Trdini sporočil Dežmanove besede: »Dieserr verrfluchte Trrrrdina! Welche herrliche Sprache und welche Poesie! Zum Beispiel diese gluha loza ist etwas noch nie dagewesenes!« Trdina pa je od teh kratkih, enotnih ljudskih bajk, ki jih je, kot smo videli, vzel iz starejšega narodopisnega spisa, zdaj prešel k »širšim bajkam«; te je oblikoval zdaj v obliki povesti, zdaj v obliki nekakšnega lagodnega narodopisnega kramljanja in združeval v njih celo vrsto bajeslovnih motivov, pomešanih z ljudskimi izročili o dogodkih iz neposredne in daljne preteklosti. V te bajke je vnašal čedalje več satiričnih bodic zoper nemškutarje, fevdalce, birokrate, duhovnike, farizeje in tercijalke. Od tovrstnih bajk se mu je v umetniškem in vsebinskem pogledu najbolj posrečila »Kresna noč«, ki je zaradi napada na nemškega pesnika grofa Antona Auersperga — Anastasia Grüna — zbudila silen vihar ogorčenja in protestov po vsej Avstriji in celo v dunajskem parlamentu. V sledečih »Bajkah in povestih o Gorjancih« je Trdina vsaj začasno malo bolj prikrival satirične osti zoper zgoraj omenjene sovražnike in škodljivce slovenskega ljudstva, pri čete smeri v oblikovanju bajk in povesti pa ni več opustil. V vsem ciklu, ki je izhajal v Ljubljanskem Zvonu od 1882 do 1888, pa je ustvaril po »Kresni noči« le še malo bajk, ki bi nas danes še količkaj zanimale in privlačevale. Sem je šteti poleg »Petra in Pavla« morda le še »Doktorja Prežirja«, »Zaklad«, »Razodetje«.

Ni danes prilika, iskati vzroke, zakaj Trdina ni postregel Levcu s Črticami in povestmi iz narodnega življenja, ki jih je že nad deset let hranil v miznici, ali zakaj po prvih osmih bajkah ni še nadalje priobčeval narodopisnega gradiva, kakor je bil začel z »Verskimi bajkami« in »Vinsko modrostjo« in kakor je želel Levec. Ugotovimo lahko le dejstvo, da ga je v tej dobi sicer urejenega osebnega življenja gonila politična strast, pojavila se je spet tista reška »nekakva vragolija kano obad«, da je napadal in zbadal svoje osebne in politične nasprotnike; za ta namen se mu je zdelo najpripravnejša literarna

oblika, kakršno si je bil samosvoje ustvaril v poznejših »Bajkah in povestih o Gorjancih«.

V umetniškem pogledu pa so ta dela izraz pešanja in zatona Trdinove oblikovalne sile.

Kadar »Bajke in povesti« hvalimo, mislimo na tistih prvih osem, ki so vzete iz »Sprehoda v Belo krajino«, dalje na Gluho lozo, Kresno noč, Petra in Pavla in morda še eno ali drugo. Kadar slavimo celotni ciklus »Bajk in povesti o Gorjancih« in ga kot višek Trdinovega ustvarjalnega dela postavljamo na prvo mesto v njegovem delu, grešimo in smo pisatelju krivični.

Pravična ocena bo morala na prvo mesto uvrstiti njegove Spomine iz l. 1868 in ves ciklus »Črtic in povesti iz narodnega življenja«; obe deli sta dokumentarno in umetniško prepričljivi, česar o večini Bajk in povesti ne moremo trditi.

Ocene, poročila, zapiski

NOVI PRAVOPIS HRVATSKOSRBSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Dragocena ideja najodličnejših hrvatskih in srbskih filologov in književnikov XIX stoletja¹, naj bi hrvatskosrbski knjižni jezik imel tudi enoten pravopis, se je lansko leto naposled uresničila. Napisan, sprejet in uveljavljen je bil novi Pravopis hrvatskosrbskega knjižnega jezika².

Že zdavnaj znano dejstvo, da imajo Hrvatje, Srbi in Črnogorci en jezik, je napotilo kulturne delavce tudi v našem stoleju³, da so poudarili potrebo po skupnem pravopisu kot nujnem postulat sodobnega življenja, ki pa je hkrati utemeljen tudi v nespornih jezikovnih dejstvih. Ni težko ugotoviti, zakaj se je takšna misel ostvarila šele v naši dobi. Politična in teritorialna ločenost ter neljudski režimi v preteklosti niso nudili ugodnih pogojev za realizacijo take ideje, ki bi bila postala hud kamen spotike v političnih in kulturnih načrtih bivših režimov. Vendar se v dejstvu, da je bilo na ostvaritev skupnega pravopisa treba čakati celih sto šestdeset let, ne sme gledati nedozorelost v zamisli. Treba je sprejeti tisto, kar je rekel eden izmed komentatorjev novega Pravopisa: »V zgodovinskem trenutku, ko smo z naravnim razvojem in povsem enakopravnim dogovorom dobili ne samo praktično potrjeno znane znanstvene resnice, temveč tudi močan instrument književnosti in kulture vseh naših narodov na srbohrvaškem jezikovnem področju, je treba ceniti in sprejeti ne samo tista dva značilna datuma v zgodovini naših narodov, ampak tudi ves razvoj med tema dvema datumoma.«

Ko govorimo o pravopisu in pravopisnih problemih, se nam nujno vsiljuje potreba, dva ponovimo važno ugotovitev, ki loči pravopis od jezika in po kateri je pravopis tehnična stvar, za jezik relativno manj važna. Pravopis je element dogovora in sporazumov, element navad in tradicije. Potemtakem se nam ne bo zdelo nič čudnega, če se zgodi, da ima en jezik dva pravopisa (kot je bilo v preteklosti Srbov in Hrvatov), obenem pa bomo boljše razumeli težave in probleme, s katerimi se morajo spoprijeti vsi tisti, ki sestavljajo pravopisna pravila. Tomislav Maretić je ob neki priliki napisal: »Vedeti moramo, da je vse v pravopisu relativno in subjektivno, t. j. nimamo absolutnega merila, po katerem bi lahko rekli, kaj je boljše ali pa slabše: ali n. pr. »slatko« ali »sladko«, »zato« ali »za to«, »jugoslovanska akademija« ali pa »Jugoslovanska Akademija« itd. Ko se v pravopisu zedinijo vsi pisatelji ali vsaj večina pisateljev, potem bo tisto sprejeto kot dobro in pravilno. Tako je bilo pri drugih narodih, in tako bo tudi pri nas.«

V zvezi s takšnim stališčem se pravopisna komisija⁴ seveda ni spuščala v dekretiranje n. pr. leksikalnih pojavov niti ni odredjala jezikovne norme, meneč, da